

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt/Volume 10 Sayı/Issue 24 Nisan/April 2021
Samsun-Türkiye/ Turkey

ISSN: 2147- 5490
www.dedekorkutdersigi.com

DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut401>

Araştırma Makalesi/ Resarch Article

Mit ve Efsanelerdeki “Çingene” Algısının Türkçe Atasözü, Deyim ve Kalıp Sözlerdeki Görünümleri

Perception of Gypsy in Myths and Legends Appearance in Turkish Proverbs, Idioms and Phrases

Öz

Ortak tarihî ve coğrafi iklimi paylaşan toplum, varlığını korumak için kültürel birikimlerini, dün, bugün ve yarınların görüntüleri olan söz varlığı aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarır. Söylemin gelecek kuşaklara aktarılan bir yapı olması, toplumu oluşturan bireylerin hayatı algılama biçimleri, inançları, iyi-kötü ayrımları, kendini ve başkasını tanımlarken oluşturdukları dilsel unsurları içeren söz varlıklarını önemli kılar. Millî, manevî süzgeçlerden geçerek bugünlere ulaşan değer yargıları; millî kimlik ve şuur üzerine inşa edilen hayat felsefeleri; toplumsal olaylar sonunda ortaya çıkan davranış biçimleri, ataların kültür mirası olan söylemlerde kendine yer bulur. Bildirişim anında söylemi üreten bireyler, zaten sosyal yapıda mevcut olan düşünce kalıplarına göre bu söylemleri üretirler. Söze ve yazıya dökülmüş bir araç olmaktan öte toplumsal bir ruh barındıran dilin söz varlığı, sözlü ve yazılı iletişimde sıklıkla kullanılan sözcükler, atasözü, deyim, kalıp sözler gibi dilsel yapılardan meydana gelir. Bu söylemler, yalnızca ürettiği topluma ait fikir ve davranışları ihtiva edebileceği gibi evrensel bir özellik de taşıyabilir. Çingenele yönelik söylemlerin ortak anlamlara gelecek şekilde dünya genelinde yayılmış olması, bu söylemlerin ortak çıkış noktaları olduğunu gösterir. Bu çalışmada, Türk toplumuna ait görüş ve değerlerin yansıtıcı olan atasözü, deyim ve kalıp sözlerde Çingenelerin yer alışı üzerinde durulacak; bu söylemlerin tarihsel bir geçmişi olduğu, mit ve efsanelerden örnekler verilerek gözler önüne serilecektir.

Anahtar sözcükler: söz varlığı, söylem, Çingene, kültür, ötekileştirme

Abstract

Sharing a common historical and geographical climate, the society transfers its cultural heritage from generation to generation through vocabulary, images of yesterday, today and tomorrow, in order to preserve its existence. The fact that discourse is a structure that is passed on to future generations makes it important for individuals who make up the society to perceive life, beliefs, distinctions between good and bad, and vocabulary that includes linguistic elements that they form while defining themselves and others. Value judgments reached today through national and spiritual filters; life philosophies built on national identity and consciousness; Behavior styles that emerge as a result of social events find their place in discourses that are the cultural heritage of the ancestors. Individuals who produce discourse at the time of communication produce these discourses according to the thought patterns already present in the social structure. The vocabulary of the language, which has a social spirit beyond being a tool that is spoken and written, consists of linguistic structures such as words, proverbs, idioms, phrases that are frequently used in oral and written communication. These discourses can contain not only the ideas and behaviors of the society in which they are produced, but they can also have a universal feature. The fact that discourses towards Gypsies have spread around the world in a way that has common meanings shows that these discourses have common starting points. In this study, the place of Gypsies in proverbs, idioms and stereotypes that reflect the views and values of Turkish society will be focused on; It will be revealed by giving examples from myths and legends that these discourses have a historical background.

Keywords: word asset, discourse, Gypsy, culture, othering.

Merve ERGÜT*

Uludağ Üniversitesi

Makale Geçmişi/ Article History

Geliş Tarihi: 17.02.2021
Kabul Tarihi: 13.04.2021
E-yayın Tarihi: 15.04.2021

Sorumlu Yazar/ Corresponding Author

* Doktora Öğrencisi
Uludağ Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa-Türkiye.
Elmek: mervem177@hotmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000000251839848>

Giriş

Toplumların düşünce kabiliyeti, duygu dünyası ve tarihi birikimlerinin varlık bulduğu dil, milletin ortak hazinesidir ve bireyler üstü bir yapı arz eder. Dil, sosyal bir yapıdır; bir milleti ayakta tutan, sosyal yaşamın şekillenmesini sağlayan toplumun binlerce yıllık birikimlerinin ürünüdür. Toplumsal şuuru besleyip geliştirerek topluluğun devamlılığını sağlar. Kültürün koruyuculuğunu yapar böylece ortak hafızanın kuşaktan kuşağa taşınmasını katkıda bulunur. Farklı zaman ve mekânlarda, farklı kültürlerden etkilendiği ve farklı siyasal yapıların egemenliğinde varlığını devam ettirdiği için bünyesine birçok yeni unsur ekleyerek doğal bir gelişim seyrederek.

Bireylerin oluşturdukları söylemler, kendi düşünceleri olmaktan çok; dil ve ideolojik gücün belirlediği düşüncelerin tekrarıdır. Hilal Çelik ve Halil Ekşi'ye göre toplumda genelleşmiş düşünce kalıpları, bireylerin neyi nasıl düşüneceklerine sınırlama ve kısıtlama koyan ideolojiye göre şekillenir (Çelik vd., 2008: 105-106). Egemen ideolojiler, öteki olarak gördükleri grupların toplumsal düzen içindeki yerlerini yeniden oluşturmak, onları istedik yönde dönüştürmek ve sosyal düzeni sağlamak için çeşitli söylemler meydana getirirler.

Toplumsal düzenin oluşturulması, yerleşik düzenin korunması gibi gereksinimler sonucu ortaya çıkan *mit* ve *efsaneler*, hoş karşılanmayan tutum ve davranışlarda bulunan kişi ve grupları engelleyici rol üstlenir. Toplumsal kuralları öğretme, onaylanan davranışlara yönlendirme amaçlarına hizmet eden bu söylenceler, bir topluluğa yönelik olumsuz yargılamalar içerebilir. Toplumun kendi dışında olan gruplara yönelik oluşturduğu mitolojik söylemler, inandırıcılık taşıdığı için topluluğu oluşturan kişilerin bilinçaltında, o gruplara karşı genellemeler oluşturur.

İnsanların karşılaştıkları sosyal sorunları çözerken ortaya koydukları davranışlar ve kullandıkları dil, o toplumun psikolojisi ve kültürünü yansıtan araçlardır. Mehmet Erkenekli, bir toplumun diğerlerinden farkını ortaya koyan bilgi, örf-adet, inanç, ahlak, değer yargıları gibi toplumsal alışkanlık ve beceriler bütününe “*kültür*”ü meydana getirdiğini ifade ederek kültürün insanların eylem, üretim ve düşünceleri üzerinde etkili olduğunu bildirir (Erkenekli, 2013: 151-152). Kerime Üstünova, siyasî bakımdan birçok olaya ve sosyal olarak birçok değişime tanık olan Türk toplumunun bu değişimleri kişiliğine yansıtarken asırlar öncesinin izlerini taşıyan köklü kültüründen de kopmadığını dile getirir (Üstünova, 2010: 190).

Kültürün yansımalarının görülebileceği söz varlıkları, bir toplumun başka bir topluma bakış açısını ortaya koyan önemli dilsel unsurlar barındırır. Milletlerin kültür dünyasından çıkararak felsefî hakikatleri, sosyal hadiseleri, gelenek ve görenekleri aksettiren *atasözleri*; bir düşünceyi az sözle anlatan *deyimler* ve toplum hafızasında saklanan *kalıplaşmış sözler*, toplumunun maddî ve manevî değerlerini, kavramlar dünyasını yansıtır (Ergüt, 2015). Berna Esin, atasözlerinin toplumun önem verdiği şeyleri, değer yargılarını, düşünme biçimlerini, hayata ve olaylara nereden baktıklarını, iyi - kötü ayrımlarını ve tercihlerini ortaya koyan toplumsal yaşantının dile yansıyan biçimleri olduklarını söyler (Esin, 2015: 627). Atasözlerinde gerçekte ne kast edildiği, aslında ne mesaj verilmek istendiği gibi bilgilere, atasözlerinin kültür yansıtıcı ürünler olduğu ve ideolojik bir söylem oluşturduğu dikkate alınarak ulaşılabilir. Özlem

Kurtoğlu Zorlu'ya göre Türkiye'de *öteki* olarak adlandırılan ulusal, siyasal, etnik kimliklere ait gruplar hakkında çok sayıda atasözü ve deyim bulunmaktadır (Kurtoğlu Zorlu, 2018: 496). Bu çalışmada, etnik gruplar içinde sadece Çingenerle ilgili söz varlıklarına değinilecek, bu söylemlerin hangi ortak noktaları barındırdıkları üzerinde durulacak ve çıkış noktaları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışma, inanç ve uygulamaların kaynağını ortaya koyan mit ve efsanelerde Çingenerle bakışın ne olduğunu ortaya koyarak dünya geneline yayılmış bu bakışın kuşaklar ötesinden günümüze aktarılan atasözü, deyim ve kalıp sözlerde aynı anlamlarla kendine neden ve nasıl yer bulduğunu gözler önüne sermeyi amaçlamaktadır.

Araştırmanın Önemi

Çalışma, dünya geneline yayılmış Çingenerle yönelik bakış açısının kaynaklarını tanımlayacak olması açısından önemlidir. Araştırma aynı zamanda Türk toplumunun sosyal düzeni sağlarken hangi araçlara başvurduğunu gösterecek olması açısından da dikkate değerdir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmada, toplumsal düşünce yapısı ve değer yargılarının yansımalarını barındıran atasözü, deyim ve kalıp sözlerde Çingenerle ilgili söz varlıkları üzerinde durulacak; dünya genelinde yayılmış bu bakışın mit ve efsanelerdeki aynı anlamları barındıran örnekleri gösterilmeye çalışılacaktır. Çalışma, Türkiye Türkçesi söz varlıkları üzerinde yapılacak olup sadece Çingenerle ilgili atasözleri, deyim ve kalıp sözleri kapsayacaktır.

Yöntem

Araştırma, mit ve efsanelerdeki düşünce yapısının atasözü, deyim, kalıp sözlerdeki ortak noktalarını içerik analizi yöntemiyle göstermeyi, bunları anlamlı bölümlere ayırmayı amaçlayan nitel bir araştırmadır.

Alanyazın ve Değerlendirme

Eski çağlardan bugüne söylenegelen anlatılar, toplumsal düşünce biçimi ve davranış kalıplarının nasıl oluştuğuna açıklık getirirken geçmişten günümüze taşınan söz varlıkları, bu düşünce ve algılamaların yansımalarını barındırır. Dilde varlık bulan ötekileştirici söylemler, dışlanan gruplarda istenmeyen davranışın pekiştirilmesine neden olabilir. Bu algılamalar, olumsuz davranışlarında devamlılığa ve artışa neden oldukça söz varlığında bu söylemlerin oluşturduğu oranda artış olur. Hatta bu yargılar zamanla toplumun hafızasına o kadar işler ki pek çok söz varlığı unsuruna yansır. Çingenerle ilgili düşünceler, söz varlığı unsurlarından çoğuna girmiş ve geniş bir alan teşkil etmiş olsa da tema ve içerik olarak ortak noktalar barındırdıkları görülür.

1. Çingenerin Dinle Bağlarının Olmadığı Düşüncesi

Süleyman İlhan ve Muhammet Fırat, Macaristan ve Romanya'da anlatılan efsaneye göre Çingenerin domuz yağından bir kilise inşa ettiklerini ve bu kilisenin daha sonra köpekler tarafından yendiğini bildirir (İlhan vd., 2017: 273). Tarih boyunca kendilerine inançlı süsü verdikleri düşünülerek dinsizlikle suçlanan Çingener, bu

efsane, ibadet yerini domuz yağından yapmakla suçlanmışlardır. Ali Rafet Özkan, Çingenelerin buldukları yerlerdeki halkın dinlerini kabul ettiklerini ancak bu dinlere lakayt kaldıklarını veya bu dinleri görece kabul ettiklerini ifade eder (Özkan, 2000: 201). Tarih boyunca toplumların zihninde yer edinmiş Çingenelerin dinle bağının olmadığı düşüncesi, İslamiyet’in kabulünden sonra da varlığını korur. İslam’la birlikte dine - imana yönelmek yerine eğlence faaliyetlerinde bulunulmasına karşı olumsuz bir bakış açısı hâkim olmasından Çingenelerin geçimlerini sağladıkları eğlenceye yönelik işler, dine uygun bulunmaz. *Temel Britannica Eğitim ve Kültür Ansiklopedisi’*nde Çingenelerin yaşamlarına değinilirken onların çalıştıkları işlerle ilgili verilen bilgiler, bu bağlamda önem kazanır. Verilen bilgilere göre, Çingene kadınları göçebe yaşamlarına koşut olarak bohçacılık, falcılık, şifacılık yapar; dilenip dans ederler. Erkekleri ise müzisyenlik, ayı oynatıcılığı, çengilik, akrobatlık, hayvan ticareti, sirklerde hayvan bakıcılığı gibi işlerle uğraşırlar (Temel Britannica Temel Eğitim ve Kültür Ansiklopedisi, 1992: 308-309).

Çalıp oynamaları İslam’a aykırı bulunan Çingenelerin dinsiz olduklarının düşünülmesinde, geçmişten beri anlatılan efsanelerin payı büyüktür. *Çingene imanı* kalıp yapısı ve *Çingene’ye göre Kürt daha imanlıdır; Çingenenin bismillahından kıl çıkar* atasözlerinde bu düşüncenin ürünleri görülür.

2. Çingenelerin Güvenilmez Oldukları Düşüncesi

Zene’den aktarılan efsaneye göre Çingenelerin Hindu tanrısı için adanan kurbanı yedikleri bu nedenle de lanetlendikleri anlatılır (İlhan vd., 2017: 272-273). Hindu tanrısına adanmış kurbanı yiyen Çingeneler, tarih boyunca hırsızlıkla suçlanan, *güvenilmez* olarak görülen Çingenelerdir. *Mart ayların Çingenesidir; Çingeneye beylik vermişler, önce babasını asmış; Çingeneyle ahbap olanın mükâfatı kalbur olur; Çingeneden çoban olmaz, Yahudi’den pehlivan; Alma Çingeneden hamuru, laf eder samuru samuru; Çingene haraççısına benzer; Ardıcın közü, Çingenenin sözü; Çam odununun özü mü olur, Çingenenin sözü mü olur?; Çingen şaşırınca, karısına hala der* atasözleri, Çingenelere güven olmayacağı gibi bir anlam ifade etmeleri nedeniyle önem arz eder. Değişik toplumların Çingenelere bakışını yansıtan inandırıcılık yönü yüksek mitolojik söylemler ile atasözü, deyim, kalıp söz gibi söz varlıklarında aynı anlama gelen ortak söylemler olması, bu bakışın dünya geneline yayılmış olduğunu ortaya koyar. Salih Tuzlukaya, toplumların efsane ve mitlerle yaşadıkları olayların neden ve nasıl meydana geldiğine dair yorumlarda bulunarak dünyayı idrak etmeye çalıştıklarını ifade eder (Tuzlukaya, 2019: 2821).

3. Yatacak Yer Görmemeleri, Vatansız Kalmaları İçin Lanetlendikleri Düşüncesi

Bahaeddin Ögel tarafından aktarılan mitolojik söylencede, Nuh’un Yafes, Hâm, Sâm isimlerini verdiği üç oğlu ve Vâjile isminde bir kızı vardır. Nuh peygamber, Tufan gemisini yapacak olan marangozlara kızını vermeyi vadeder. Tufandan sonra üç marangoz Nuh’un yanına gelerek verdiği vaadi hatırlatır. Tek kızı olduğu hâlde Allah’ın izniyle bu sözü veren Nuh’a, Cebrail gelerek bir eşekle bir köpeği, Vâjile’nin bulunduğu odaya kapatmasını emreder. Söylenenleri yapan Nuh, bir süre sonra içeride birbirinin aynı üç kız olduğunu görür. Nuh, çok benzeyen üç kızı, marangozlara verir. Kızların çocukları olunca marangozlara, çocukların huylarını sorar. Marangozlardan biri çocuğun huysuz ve sert; biri yumuşak ve sessiz; diğeri ise iyi ve hizmetli olduğunu

söyler. Nuh, verilen bilgiler üzerine birinci kızın köpeğin neslinden, ikincisinin eşekten, üçüncüsünün ise kendi kızı olduğuna kanaat getirir. İnanışa göre dişi köpeğin soyundan, *huysuz ve sert* Çingeneler türer.

Nemrûd'un Hz. İbrahim'i ateşe atmasını engellemek isteyen meleklerle, şeytan zorluk çıkarır. Ancak bir şartla gideceğini söyleyen şeytanın o ortamdaki gitmesi için isteği yerine getirilir. Tellallar çağrılarak mancınığın altında zina edecek kişiler arandığı duyurulur. Şeytanın bu isteğini bin dinar karşılığında yalnızca "Çin" ve "Gane" adlı kardeşler kabul eder ve mancınığın altında ensest ilişkiye girerek bin dinarı alıp giderler. Bu duruma şahit olan meleklerin gözlerini kapatmasıyla Hz. İbrahim, Nemrûd tarafından ateşe atılır (Ögel, 2010: 378-380). O gün melekler, köpeğin neslinden geldiğine inanılan Çingenelere yatacak yer görmemeleri ve vatansız kalmaları için beddua eder. Çingenelerin yarım millet olduğunu anlatan, vatansız olduklarını ifade eden *72 buçuk millet; buçuğun çocuğu; Çingene göçü; Çingeneye şehir içi zindan gelir* kalıp yapıları ve atasözleri, bu olay üstüne edilen bedduanın halkın dilinde yer bulmuş hâli gibidir. Mehmet Yaprak, Çingenelerin *topraksızlar, vatansızlar veya tehlikeliler, unutulmuşlar* olarak etiketlendiğini ifade eder (Yaprak, 2015: 52). Çingenelerin lanetlenmesi dışında, bu mitin yansımaları olacağını düşündüğümüz başka sözler de yine dilde varlık bulur: *Çingene ile evlenince tuğla eriyinceye kadar yıkanılma cünüplük çıkmaz; Çingeneye s...işen, ayağının altına koyduğu kiremit eriyene kadar gusletmeli; Söğüt odunu odun olmaz, Çingene kızı kadın olmaz; Çingene kızından gelin olmaz.*

4. Göçebe Olmaya Mahkûm Oldukları Düşüncesi

Hakan Alp'in aktardığı mitolojik söylenceye göre Hz. İsa çarmıha gerilmeden önce gerekli olan çivileri yaptırmak için görevlendirilen askerler, iki Yahudi ve bir Suriyeli demirciye gider. Ancak çivileri sadece Çingene demirciye yaptırabilirler. Demirci, dördüncü çivi yapıyor bu çivi yapmaması için yalvaran kişiler görmesine rağmen işine devam eder ama tüm çabalarına rağmen yaptığı çivi soğutamaz. Onu gömmesine rağmen ışığın her tarafa yayılmaya devam etmesi üzerine korkan Çingene, kaçsa da her yerde çivi tarafından takip edilir (Alp, 2015: 9). Çingenelerin göçebe olmalarının kaynağı bu söylenceye dayandırılır. *Çingene göçü; Gurbet oğlanı "Çingene çocuğu"; Çingen göçünce baymaz; Çingene çergesi gibi oraya sürür* gibi sözlerde bu düşüncenin izleri görülür. İslâm Ansiklopedisi'nde verilen bilgilere göre V. yüzyılda yerleşik olmaya zorlanan Çingeneler, Hindistan'dan çıkarak batıya göç ederler. Gittikleri yerlerde de ayrımcılığa, baskılara maruz kalmalarına rağmen geleneklerini ısrarla korumaya devam eden Çingeneler, göçebelik ruhundan asla vazgeçmezler (İslâm Ansiklopedisi, 2016: 293-296). Halk, tüm çabalara rağmen kendilerine yurt edinmeyen, göçebelikten vazgeçmeyen Çingenelerin lanetlendikleri için vatansız olduklarına inanır.

5. Yoksullukla Cezalandırıldıkları Düşüncesi

Ali Mezarcıoğlu'nun anlattığı halk anlatısında Çingeneler, Hz. Muhammet'e nankörlük ettikleri ve peygamberin torunları olan Hz. Hasan, Hüseyin'in katledilmelerine göz yumarak kaçıp gittikleri için lanetlenirler. Bu nedenle at yerine eşeğe binebilmektedirler (Mezarcıoğlu, 2010: 101). Bu efsane toplumun zihninde, nankörlük yaptıkları için Çingenelerin ekonomik sıkıntılar yaşadığı gibi bir yargı oluşturur. Dile yerleşmiş, Çingenelerin fakirliği ve yoksulluğunu konu alan atasözleri şunlardır: *Her gün bayram olsa, Çingene bazlama yer; Çingene erişemediği harmanı, zekâtına sayarmış; Çingene evinde kaymak bulunmaz; Çingene kızı hatun olmaz, dilenmezse karnı*

Mit ve Efsanelerdeki “Çingene”
Algısının Türkçe Atasözü, Deyim ve Kalıp Sözlerdeki Görünümleri

doymaz; Çingenenin ekmeği rüyasına girer; Çingene çadırında yüksek dolap ne arar; Çingenede kapaklı sahan olmaz; Es kara yel es, meğer fakir Çingenenin canını alsın.

Bazı deyim ve kalıp yapılarında da Çingenelerin yoksulluğuna gönderme yapıldığı görülür: *Çingen hesabı yapmak* “ufak şeyleri hesap etmek”; *Çingene evinde ekşi yoğurt; Çingene mezarı gibi yerle bir; Çingene borcu* “ufak tefek, tutarca az”; *Çingene parası* “bozuk para”.

Bazı atasözlerinde, ömür boyu çekmeye mahkûm olacakları bir kader gibi zenginleşseler de fakir kimliklerinden soyutlanamadıkları ima edilir: *Çingeneyi paşa yapmışlar*, “*Şu ağaçlardan ne güzel kasnak olur?*” demiş; *Çingeneye saray vermişler, bahçesinde çadır kurup oturmuş*. Bu atasözleri, ne olursa olsun Çingenelerin kendi kültürlerinden kopamayacaklarına da vurgu yapar.

Bazı atasözlerinde ise onların cimri ve bencil olduklarına değinilir: *Çingene Çingeneden köy kiskanır; Çingene ciğer pişirir, yemeden karnın şişirir; Susuz olan değirmenin bendi nedir, çarkı nedir, pinti olan zenginlerin Çingeneden farkı nedir*. Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi’nde *Çingene*’nin “aşırı ölçüde cimri, eli sıkı” kimseler için kullanılan bir tabir olduğu ifade edilir (Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, 1986: 2737).

Tarihî metinlerde kullanılan *çıgañy* sözcüğünün *Çingene* sözcüğüyle ilişkili olduğunu düşünen Hüseyin Yıldız, bu sözcüğün anlamını “Çingene” olarak veren bilim insanlarının görüşlerini, düşüncelerine tanık olarak gösterir. *Kül Tigin* ve *Bilge Kağan* anıtlarında geçen *yok çıgañy, çıgañy budun* yapılarındaki *çıgañy* sözcüğü, “yoksul, fakir, sefil” anlamlarına gelir. Uygur Türkçesi metinlerinden *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, *Altun Yaruk* ve *İrk Bitig*’te de geçen ve “fakir, yoksul” anlamlarına gelen *çıgay, çıgañy* sözcüğünü A. von Gabain, Almandaca Çingeneler için kullanılan “zigeuner” sözcüğüyle açıklar (Yıldız, 2007: 63). Çingenelerin yoksul olduğuyula ilgili toplumda oluşmuş yargının atasözü, deyim, kalıp söz gibi dilsel unsurlarda da kendini göstermesi, *Çingene* sözcüğünün *çıgañy* sözcüğünün bir yansıması olduğu düşüncesini anlamlı hâle getirir.

Yıldız’ın verdiği bilgilere göre *çıgañy* sözcüğü, *Kitabü’l-İdrâk Li-Lisâni’l-Etrâk*’te “cimri”; Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, “cimri, hasis, bahil; cimrilik, pintilik, hasislik”; Tarama Sözlüğü’nde ise “düşmanca hareket eden, insafsız” ve “cimrilik, pintilik, hasislik”; anlamlarıyla verilir. *Recep Toparlı, Kitabü’l-İdrâk Li-Lisâni’l-Etrâk* adlı sözlükte geçen sözcüğü, “Çingene, bahil” olarak açıklayarak A. von Gabain’den sonra sözcüğe “Çingene” anlamı veren bir başka bilim insanı olur (Yıldız, 2007: 65-66). Sözcüğün “yoksul” anlamına gelmesinin yanında “cimri, hasis, bahil; pintilik”, “düşmanca hareket eden ve insafsız” anlamlarına da gelmesi, Çingenelere bakışın uzun bir geçmişin ürünü olduğunu ispatlar niteliktedir.

Yıldız, verdiği örneklerle *Çingene* sözcüğünün eski Türk metinlerinden itibaren çokça rastlanan *çıgañy* sözcüğüyle aynı sözcük olduğunu ispatlamaya çalışır. Verdiği bilgiler, içinde *Çingene* sözcüğü geçen söz varlığı unsurlarının büyük bir kısmında, onların “yoksul” ve “fakir” olduklarına değiniliyor olması açısından önem kazanır. Ayrıca yukarıda incelenen atasözleri, deyim ve kalıp sözlerde, Çingenelerin “cimri” olduklarına dair de dilde yerleşmiş çok sayıda söz varlığı unsuru olması, toplumun hayatı algılayış biçimini ve dünyaya bakış açısını ortaya koyan bu kültür yansıtıcı dil malzemelerini değerli kılar.

6. Gürültücü, Karmaşık Yaşam Şartları Nedeniyle Toplumsal Sorun Görülmeleri ve Tehlikeli İnsanlar Oldukları Düşüncesi

Siyasal gücü elinde bulunduran egemen toplum, toplumsal ilişkide bulunduğu etnik grupları, kendi gibi yaşamadıkları, düşünmedikleri ve davranmadıkları için ötekileştirir ve hor görür. Suat Kolukırık, Çingenelerin yaşadıkları yerin geleneklerine uyum sağlayamamaları, giyim tarzı ve meslekî uğraşları nedeniyle her dönemde *yabancı* ve *davetsiz misafir* olarak algılandıklarını bildirir. Çingeneler hakkındaki olumsuz yargıların ortak noktası, bir arada oldukları toplumdan farklı olmaları bu nedenle de yabancı görülmeleridir. Toplumlar genel olarak kendi gibi olmayan, kendine benzemeyenleri potansiyel suçlu olarak görürler (Kolukırık, 2005: 68).

İlhan ve Fırat, Çingenelere tarih boyunca fiziksel özellikleri ve yaşam biçimleri nedeniyle kuşkuyla bakıldığını ifade ederek bu durumun temel nedeninin haklarında ortaya atılan mitler olduğunu düşünür. Çingenelerle ilgili anlatılar, hemen hemen tüm ülkelerde onların tehlikeli insanlar olarak görülmesine ve toplumsal soruna dönüşmelerine neden olur (İlhan vd., 2017: 268). Çingenelerin toplumsal bir sorun olarak algılandığının sezdirimini yapan atasözleri şunlardır: *Çingeneye mansıp değse evvelâ atasını asar; Çingeneye beylik vermişler, önce babasını asmış; Çadırı yanmış Çingene karısı gibi yaygara eder.*

Kimin ne yaptığının belli olmadığı karışık durumlar için kullanılan *Çingene çalar Kürt oynar* sözü, halkın Çingeneleri gürültücü patırtıcı, düzensiz insanlar olarak gördüklerini sezdirir. *Fesat ocağı, Çingene bucağı; Çingene çorbası “karmakarışık durum”; Çingene kılıklı; Çingen takımı; Çingene düğünü; Çingene kavgası* gibi kalıp yapılar, Çingenelerin tehlikeli insanlar olduğunun düşünülmesi sonucu, verilmek istenen mesajın daha iyi anlaşılması amacıyla hizmet eden mecazî kullanımlardır.

7. Yarım, Önemsiz, Aşağı Oldukları Düşüncesi

Tülin Bozkurt, toplumların Çingeneler için kullandıkları *ahlaksız* ve *uğursuz* gibi aşağılayıcı ifadelerin, Çingeneler hakkındaki mit ve efsanelerle pekiştirildiğini dile getirir (Bozkurt, 2004: 36). Çingeneleri aşağılamak, küçük düşürmek, önemsizleştirmek için kullanılan atasözlerinden olan *Sen garip bir Çingenesin telli zurna nene gerek* sözü, kaliteli müzik aletiyle müzik dinlemenin kaliteli dinleyiciye hitaben yapılacağını ima ederek Çingenelerin işçilik olarak yapılması zor olan telli zurnayı dinlemeyi hak etmediğini sezdirir (Ergüt, 2019: 275). *Çingenenin ipini kendisine çektirirler* atasözü, bir Çingene'nin öldürülmeye değmeyecek kadar önemsiz olduğunu ifade eder. *Çingene kıızı hatun olmaz, dilenmezse karnı doymaz; Kızı kendi gönlüne bırakırsan, ya Çingeneye varır ya davulcuya; Çingen beygire binmiş, paşa oldum sanmış; Şahun da Çingeneye işi düşer; Bahçeye erik, kapıya Çingen bastırma* atasözleri ise Çingeneleri aşağılamak için kullanılır. *72 buçuk millet; Çingen takımı; Çingene borcu “ufak tefek, tutarca az”; Çingene parası “bozuk para”; Çingene kılıklı; Çingene maşası “aşağı görülen, kara kuru, çirkin kimse”* gibi kalıp sözler, Çingenelerin toplum nezdinde yarım görüldüğü, küçümsendiği ve aşağılandığını ortaya koyan sözlerdir.

Toplumsal düzeni korumak, yeni bir düzen oluşturmak amacıyla istenmeyen davranışları engelleme amacıyla hizmet eden bu söylemler, kişileri istedik davranışlara yönlendirecek bir rol üstlenebilir. Yahut o kişilerin kimliğini gizlemesine neden olabilir. Toplumların başka toplumlardan farklı özellikleri dolayısıyla alçaltıcı, küçük düşürücü

söylemlere maruz kalması, o toplum üzerinde büyük etkiler oluşturur. Çingenelerin böylesi bir duruma maruz kaldığını bildiren Alp, toplumda yer etmiş *Çingene* imajı nedeniyle Çingenelerin sosyal ilişkilerinde kimliklerini söylemekten kaçındıklarını ifade eder. Onlar, içinde yaşadıkları toplumla bağ kurabilmek için *temizi, istenileni ve tehlikeli olmayanı* çağrıştıran “insan, adam” manasına gelen *Roman* adını kullanmayı tercih ederler (Alp, 2016: 152). Üstünova’ya göre insanın oluşturduğu toplumsal yapının, insana ait tüm değerlerin ve yaşam biçimleri ve düşünce kalıplarının incelenmesi, toplumu oluşturan insanların bilinçaltında yaşattıklarını ve nasıl bir zihinsel yapıya sahip olduklarını gözler önüne serer (Üstünova, 2013: 178).

Sonuç

Tarihsel süreçte yaşanan politik, kültürel ve sosyal gelişmeler, bir toplumun başka bir toplumu etnik, dinsel ve politik söylemlerle dışlamasına neden olabilir. Egemen ideolojiler, istedik davranışlar dışında hareket eden, kendi gibi düşünmeyen gruplara tepki duyarak o grupları ötekileştirir. Çalışma sonucu elde edilen bulgular, söz varlığında görülen bu söylemlerin tarihi bir geçmişi olduğunu ortaya koymaktadır.

Mitolojik söylencelerde domuz yağından Kilise yaptıkları, Hindu tanrısına ihanet ettikleri söyleneğelen Çingenelerin dinsiz oldukları ya da dindarlıklarının gösterişten ibaret olduğu düşünülür. Bu düşünce İslamiyet’ten sonra da halkın zihnindeki yerini korur ve söz varlıklarına aynı anlamlarla yerleşir. Eğlence faaliyetleriyle fazla haşır neşir olmaları ve dine uygun olmayan *falcılık* gibi işlerde çalışmaları sebebiyle toplumda kendilerine inançlı süsü verdikleri ve *dinsiz* oldukları gibi yargılar oluşur.

Hz. İsa’nın çarmıha gerilmesi, Hz. İbrahim’in ateşe atılması, Hz. Muhammet’in torunlarının katledilmesi gibi hadiselerde Çingenelerin rol aldığına inanan halk, onları *lanetli, güvenilmez* olarak görür. Göçebe hayat süren, günümüzde dahi tam yerleşik olmayan Çingenelerin *topraksız, vatansız ve unutulmuş* olduklarının düşünülmesinde, bu söylencelerdeki lanetlenme düşüncesinin payı vardır. Başka bir ifadeyle toplum, yatacak yer bulamamaları diye lanetlenen Çingenelerin göçebe olmasının nedenini, mitolojik söylencelerle bu şekilde açıklar. Bu inanışlar, halkın bilinçaltına öylesine işler ki halk zamanla onları “72 buçuk millet”, “buçuğun çocuğu” gibi söylemlerle eksik görmeye, aşağılamaya kadar gider. Onların *murdar, lanetli, ahlaksız, uğursuz* olduklarını düşünür. Bu durum dine önem veren toplumun kendi gibi davranmayan Çingeneleri dışlayarak düzeni korumak istemesinden ileri gelir.

Çingenelerin kendi kültürlerinden kopmamaları nedeniyle egemen toplum onları *yabancı ve davetsiz misafir* olarak görür. Yaşadıkları yerlerin kurallarına uyum sağlayamamaları ve dışa kapanık bir toplum olmaları, onların *tehlikeli insanlar* olarak adlandırılmalarına ve *toplumsal sorun* olarak görülmelerine neden olur. Mitolojik söylemlerde de görülen bakış açısı, toplumun olay ve durumların kaynağının ne olduğuyula ilgili sorgulamaları sonunda ortaya çıkar. Toplum *kavgacı, istilacı* olarak gördükleri Çingenelerle kendileri arasındaki sınırları belirlemek için onları giyim tarzları, ten renkleri ve fiziksel özellikleri üzerinden aşağılar ve önemsizleştirir. Söz varlıklarında yaşam biçimleri nedeniyle *kirli, düzensiz, karmaşık, dikkat çekici* olarak yer

edinirler. Bu düşünüş şekli, zamanla o kadar yaygın bir hâl alır ki atasözü, deyim, kalıp sözden tutun da günlük dilde konuşulan sözcükler ve adlandırmalara kadar yayılır.

Hız. Muhammet'in torunlarının katledilmesi anlatısından dolayı onların *yoksulluk, fakirlik, sefillikle* cezalandırıldıkları düşünülür. Toplumun zihninde *cimri, pinti* ve *eli sıkı* olarak yer ederler. Eski Türk metinlerinde bu anlama gelen sözcüklerin Çingenelerle bağının olduğunun düşünülmesi, bu yargıların toplumca birden benimsenmiş yargılar olmadığını ortaya koyar. Toplumsal hafızanın ürünleri olan söz varlıkları, toplumun dünü, bugünü ve yarınlarıdır. Geçmişte varlık kazanır, gelecek kuşaklarca beslenir ve gelişimine geçmişten kopmadan devam eder.

Toplumların dili nasıl kullandıkları, iletilere nasıl anlamlar yükledikleri, hangi iletişim kalıplarını tercih ettiklerini incelemek, toplumun kimliğini ve kültürünü nasıl koruduğuyla ilgili değerlendirmeler yapılmasını sağlar. Söylemi meydana getiren söz varlıklarının anlamı; kime, hangi amaçla söylendiği; onu dile getirenin neye dayanarak böyle bir şey söylediği gibi konularda yapılacak incelemeler, bireylerin bu söylemleri üretirken toplumsal hafızadan ve toplumca benimsenen ideolojik görüş, dinî inanç gibi değerlerden etkilendiğini gözler önüne serecektir.

Kaynaklar

- Alp, H. (2015). *Medyada Nefret Söylemi ve Çingene Toplumuna Yönelik Ayrımcı Söylemin Suça Dönüşme Süreci*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alp, H. (2016). Çingenelere Yönelik Nefret Söyleminin Ekşi Sözlük'te Yeniden Üretilmesi. *İlef Dergisi*, 3(2), 143-172.
- Altınöz, İ. (2016). *TDV İslâm Ansiklopedisi*. EK-1. Cilt, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Bozkurt, T. (2004). *Poşalar Örneğinde Etnisite ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi* (1986). 6. Cilt, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Çelik, H. & Ekşi, H. (2008). Söylem Analizi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 27(27), 99 - 117.
- Ergüt M. (2015). *Yavuz Bülent Bakiler'in Âşık Veysel, Seninle, Şüirimizde Ana, Üsküp'ten Kosova'ya Adlı Eserlerinin Sözlüğü ve Söz Varlığı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ergüt, M. (2019). Yabancılara Türkçe Öğretiminde Sözel Kültür Ögesi Olan Atasözlerinin Öğretimi İçin Söylem Çözümlemesi Yöntemi (Bir Söylem Çözümlemesi Denemesi: Türk Atasözlerinde Müzik). *Muğla 2. Uluslararası Temel Eğitim Kongresi (23 - 27 Ekim 2019)*, Ankara: Eğiten Matbaacılık, 265-278.
- Erkenekli, M. (2013). Toplumsal Kültür Araştırmaları İçin Değer Merkezli Bütünleşik Bir Kültür Modeli Önerisi. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 12(1), 147-172.
- Esin, B. (2015). Dil Eğitiminde Bir Araç Olarak Atasözü. *MEB Dergisi*, 166, 605-628.
- İlhan, S. & Fırat, M. (2017). Bir İnşa Süreci Olarak Çingenelik: Kuramsal Bir Çözümleme. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(2), 265-276.
- Kolukırcık, S. (2005). Türk Toplumunda Çingene İmgesi ve Önyargısı. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Güz, 8(2), 52-71.
- Kurtoğlu Zorlu, Ö. (2018). Türkçe ve İngilizce Atasözlerinde "Ötekilik". *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 4(3), 483-500.

Mit ve Efsanelerdeki “Çingene”
Algısının Türkçe Atasözü, Deyim ve Kalıp Sözlerdeki Görünümleri

- Mezarcıoğlu, A. (2010). *Çingenelerin Kitabı*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Ögel, B. (2010). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*. I. Cilt, 5. Baskı (Tıpkıbasım), Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özkan, A.R. (2000). Çingenelerde Din Anlayışı. *Dinler Tarihi Araştırmaları-II (Sempozyum: 20-21 Kasım 1998)*, Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları/2.
- Temel Britannica Temel Eğitim ve Kültür Ansiklopedisi (1992). 4. Cilt, İstanbul: Hürriyet Ofset.
- Tuzlukaya, S. (2019). Türkçe Öğretiminde Bir Söylem Çözümleme Denemesi: Taş Kesilen Çoban Efsanesi. *Turkish Studies*, 14(4), 2817-2832.
- Üstünova, K. (2010). Giresun’da Yaşatılan Sacayağundan Geçme Geleneğinde ‘Sacayağı’ ve ‘Üç’ Ne Anlatıyor? *bilig*, Kış, 52, 181-194.
- Üstünova, K. (2013). Geleneklerin Dili Üzerine Bir Deneme Asker Düğünü. *Dil Araştırmaları*. Bursa: Sentez Yayıncılık, 175-191.
- Yaprak, M. (2015). *Etiketleme Kuramı Çerçevesinde Çingene Etnisitesinde Kirlilik ve Sosyal Dışlanmışlık Algısı (İzmir Tepecik Örneği)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyoloji Anabilim Dalı.
- Yıldız, H. (2007). Türkçede Çingeneler İçin Kullanılan Kelimeler ve Bunların Etimolojileri. *Dil Araştırmaları Dergisi*, Güz, 1(1), 61-82.